Alp (LK) 2164
2000, nr. 14, 17, 34
Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka
LK

Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas 2000 m. balandžio 8 d. **Nr. 71 (14)**

Saturday supplement April 8, 2000 No.71 (14)

Los Angeles, CA, LFB sambūrio politinių studijų savaitgalio programos dalyviai. Sėdi iš kairės: Juozas Kojelis, Bernardas Brazdžionis, doc. dr. Algirdas Katkus, dr. Kazys Ambrozaitis; stovi: J. Pupius, I. Medziukas, V. Vidugiris, kun. S. Anužis, B. Varnienė, dr. Z. Brinkis, A. Raulinaitis, V. Graužinis.

Nusikaltimai lietuvių tautai ir valstybei

Darius Udrys

Priežastys ir atsakomybė

Ši tema yra sunki, visų pirma, kad ji persunkta emocijų. Ji persunkta ne vien pykčio ir liūdesio tų nekaltų žmonių, kurie buvo terorizuojami, tremiami, kankinami ir žudomi. Ji persunkta ir baime bei sąžinės griaužimu tų, kurie tuos nusikaltimus įvykdė, tų, kurie savo darbais prisidėjo prie jų įgyvendinimo, ir tų, kurie, savo apsileidimais, jiems nesipriešino.

Ši tema sudėtinga. Siekdami suprasti pasaulį ir žmogų, ne tik mokslininkai, bet ir plačioji liaudis, ieško kuo paprastesnių paaiškinimų. Tačiau padėtį nevisad galima supaprastinti tiek, kiek norėtumėme. Kartais paprasčiausių paaiškinimų ieškojimas nuveda į perdėm supaprastintas įvykių ir jų priežasčių interpretacijas. Tokios interpretacijos galbūt patenkina mūsų norą suprasti, bet gali trukdyti mums tinkamai spręsti aktualias problemas.

Savo pastabomis apie atsakomybę už Lietuvoje įvykdytus nusikaltimus okupacijos laikotarpiais mėginsiu kuo paprasčiau, išaiškinti sudėtingą, sunkią problemą. Norėčiau, kad, mėgindami suprasti šiuos žmonėms skaudžius įvykius, nepamirštumėme galvoti apie tai, ar šios pastangos padės spręsti nūdienes tautos problemas, ar mūsų išvadas įmanoma įgyvendinti, ir ar jas išmintinga mėginti įgyvendinti.

Vieniems mano idėjos atrodys tvirtai pagrįstos, kitiems atrodys, kad aš klystu. Nevaidinu čia teisėjo, kurio žodis paskutinis — tai yra sunki tema, su kuria dar ilgai galutinai nesusidorosime. Bet tai nereiškia, kad turime tylėti.

Pradėkime nuo klausimo — kas būtų teisinga?

Tobulas teisingumas reikalauja, kad visi, kas nėteisingai persekiojo, kankino ir žudė žmones okupacijos laikotarpiu, būtų priversti atlyginti savo padarytą žalą — pradedant Raudonosios armijos ir komunistų sukurtos vyriausybės talkininkais, baigiant žydšaudžiais ir kitais nacių naikinimo aparato dalyviais. Kokios bebūtų priežastys: nuoširdus atsidavimas vienam arba kitam idealui, ar savanaudiškumas, ar gal paprastas bailumas — iš tiesų nesvarbu. Skriaudos turi būti atitaisytos. Manau, visi mes su tuo sutiktumėme. Tokia išeitis būtų teisinga.

Tačiau, manau, visiems taip pat aišku, jog tokia išeitis nėra įmanoma, žodžiu, toks teisingumas mums nepasiekiamas. Tarp mūsų ir šio idealo stovi tikrovė. Visų pirma, daugumos šias skriaudas įvykdžiusių, šiame pasaulyje jau nebėra. Likusiuosius sunku atpažinti — metai ir užmarštis pridengia jų nusižengimus.

Antra, apie ką mes išvis kalbame? Kaip kalbėti apie atlyginimą už vertingiausius gyvenimo dešimtmečius, praleistus toli nuo artimųjų, sunkioje, šaltoje tremtyje? Ar įmanoma atlyginti tiems, kuriems buvo uždrausta laisvai vystyti savo sugebėjimus, kurių gyvenimas buvo suardytas dėl to, kad jie atsisakė susitaikyti su neteisybe? Kaip atlyginti iššudytiems už savo įsitikinimus, už savo tautybę, už pastangas tėvynę apginti? Kaip atlyginti šeimoms, netekusioms motinos, tėvo, brolio, sesers kovoje su blogiu?

Lietuvos žmonių kančios per šio šimtmečio okupacijas yra toks neteisybių ir skriaudų kalnas, kokio sulyginti su žeme nepajėgtų niekas — nei darbais, nei žodžiais, nei pinigais, nei kalėjimu, nei kančiomis, nei mirtimi. Pilnutinę ataskaitą už šias skriaudas iš nusikaltusiųjų išgauti galėtų tik Dievas.

Ar įmanomas tobulas teisingumas?

Tačiau mūsų Dievas yra kantrus. Savo tobulo teisingumo net jis šioje žemėje neįgyvendina. Jis palieka mums — klystantiems žmonėms mėginti įgyvendinti teisingumą, nors ir netobulą. Filosofai, teologai ir kiti mokslininkai jau kelis tūkstančius metų gvildena teisingumo klausimą — kas yra teisingumas? Kaip jį geriausiai įgyvendinti?

Platono filosofija turėjo didžiulę įtaka Vakarų istorijai. Jam atrodė, kad tobulo teisingumo šiame pasaulyje nėra, nes mes matome tik tobulo teisingumo šešėlius, kuriuos stebėdami, tarsi tamsiame urve, mėginame suprasti, koks yra tikrasis teisingumo pavidalas. Nesugebėdami įgyvendinti tobulo teisingumo, esame priversti pasitenkinti prastesniu variantu — įstatymais įgyvendinamu teisingumu. Be tobulo teisingumo, kurį įgyvendintų išmintingiausias valdovas, geriausias būdas įgyvendinti teisingumą yra įstatymu. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Vakaruose taip vertinami ir gerbiami įstatymai. Tačiau reikia nepamiršti Platono pastabos, jog tobulo teisingumo įgyvendinti įstatymais neįmanoma. Įstatymai, pasak jo, yra perdėm paprasti —neįmanoma jais numatyti kiekvieno atvejo ir kiekvieno teisingo sprendimo. Tačiau įstatymai yra patikimesnis teisingumo garantas negu vieno žmogaus valdžia — išmintingi valdovai juk tik retkarčiais pasitaiko.

Platono mokinys Aristotelis manė, kad tobulą teisingumą pasiekti įmanoma — bet tam reikalingi geri įstatymai. Suformulavus ir paskelbus gerus įstatymus, gali būti įgyvendintas tobulas teisingumas — kur visiems suteikiama tai, kas jiems priklauso.

Kodėl miniu šių filosofų nuomones apie teisingumą ir įstatymus? Noriu išryškinti skirtumą tarp tobulo teisingumo, kurį protu suvokiame, ir įstatymais įgyvendinamo teisingumo, kuris dažnai nesutampa su tobulu teisingumu. Atsižvelgdamas į tai, noriu aptarti Lietuvos padėtį ir kokio teisingumo galime realistiškai tikėtis.

Net tiems, kurie mano, jog kartais įstatymų pagalba tobulą teisingumą įgyvendinti įmanoma, turi būti aišku, kad žlugus teisinei valstybei, sutrikus teisėtvarkai ir įstatymams, teisingumo ieškantysis atsiduria tamsiame miške be veik be jokių kelrodžių. Reikalaudami, jog už Lietuvos okupacijos pradžioje padarytas skriaudas būtų atlyginta, turime nepamiršti, kad kalbame apie padėtį, kurioje neaišku, kokie įstatymai galioja, kieno įsakymus privaloma vykdyti, kieno valdžia teisėta. Tai gal skambės kaip erezija mums, kurie pratę Lietuvą laikyti neteisėtai okupuota šalimi. Nesakau, kad okupacija buvo teisėta — sakau tik, kad galima suprasti, jog, žlugus įstatymams ir teisėtvarkai, eiliniam žmogui pasidaro labai sunku suprasti, ko jis turėtų klausyti ir kaip elgtis.

Keldami nusikaltimų klausimą, norime aptarti ne tik, ar tariami nusikaltėliai morališkai smerktini. Manau, kad norime taip pat aptarti, ar yra pagrindo tam tikrus veiksmus laikyti nusikaltimais — tai yra, nusižengimais prieš teisę — ir už juos žmones bausti.

Už paklusnumą neteisėtai valdžiai ir neteisėtiems įstatymams žmogų galima būtų apkaltinti ir nuteisti tik, jeigu teisingumą galima įgyvendinti be įstatymų. Aristotelis, pavyzdžiui, sakytų, kad tai neįmanoma. Tačiau pagalvokime, kaip būtų, jeigu teisingumą įmanoma įgyvendinti be įstatymų? Kas tokiu atveju tariamus nusikaltėlius apkaltintų? Kas juos teistų? Remdamasis kuo? Išvada neišvengiama, jog tektų kurti teismus, kurie žmones teistų ne pagal įstatymus. Jeigu ne pagal įstatymus, tai pagal ką? Pagal nuostatas, paskelbtas, veiksmui jau įvykus, tai yra, po fakto?

Bet argi teisinga priimti įstatymus, uždraudžiančius veiksmą po fakto — veiksmą, kurio įstatymas anksčiau nedraudė — ir paskui už jį bausti? Tokios nuostatos nesuderinamos su teisinės valstybės principais ir laikomos neteisingos.

Jeigu ne pagal tokias nuostatas, tai pagal kokias? Pagal teisėjo valią? Čia kyla aiškūs sauvaliavimo pavojai. Kaip be įstatymo apsaugotumėme žmones nuo neteisingų kaltinimų, nuo neobjektyvių, gal net kerštingų, teisėjų?

Nukelta į 2 psl.

Politinių studijų temos ir išvados

Los Angeles Lietuvių fronto bičiulių ruošiamosiose 33-se politinėse studijose 2000 sausio 29-30 d. buvo nagrinėjamos šios temos:

Lietuvos okupacijų laikotarpio nusikaltimai tautai ir valstybei: priežastys ir atsakomybė;

Rezistentai ir kolaborantai Lietuvos valdžioje po 1990 metų;

Priežastys stabdančios Lietuvos Laikinosios vyriausybės įteisinimą;

Dešiniosios partijos Lietuvos Seime;

Poezija ir politika;

Vidaus ir išorės grėsmė Lietuvos nepriklausomybei.

Studijų paskaitininkai, referentai ir koreferentai: poetas Bernardas Brazdžionis, doc. dr. Algirdas Katkus (Lietuvos Seimo saugumo ir gynybos komiteto pirm.), dr. Kazys Ambrozaitis, Darius Udrys (politinės filosofijos doktorantas), adv. Povilas Žumbakis, Juozas Kojelis, Algis Raulinaitis, Gediminas Leškys. Savo nuomones sakė studijų organizatoriai, svarstybų vadovai ir gausi auditorija. Iš visų pasisakymų pirštųsi tokios išvados:

1. Nepaisant teisės aktų, ribojančių kolaborantų teises dirbti strateginiuose objektuose ir svarbiosiose valdžios įstaigose, iš jų gniaužtų nėra išsivadavęs Lietuvos ūkis, ypač energetikos sektorius ir žiniasklaida. Lėtai iš jų įtakos laisvinasi ir švietimo sistema. Milžiniškos pinigų sumos, turinčios nueiti į valstybės iždą, patenka į nomenklatūros ir į grynai kriminalinių nusikaltėlių grupuočių rankas. Palyginus kolaborantų ir rezistentų turimą įtaką ekonomikoje, politikoje ir kultūroje, pastarieji atsiduria nežymioje mažumoje.

2. Vidaus grėsmę Lietuvos nepriklausomybei sudaro jėgos, kurios siekia: a. sužlugdyti Lietuvos kariuomenės kūrimą ir gynybinės sistemos organizavimą ir b. Lietuvos įstojimą į NATO, c. stengiasi pakreipti ekonomiką į Rytus, d. nukreipti visuomenės dėmesį nuo kovos su korupcija, šešėline ekonomika bei kontrabanda ir e. įteisinti nomenklatūros neteisėtai pasisavintą (prichvatizuotą) Lietuvos žmonių turtą.

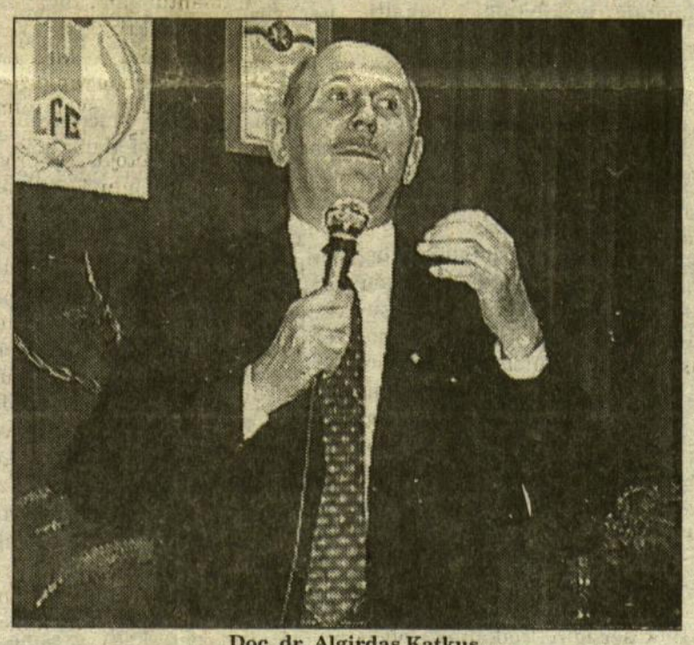

Doc. dr. Algirdas Katkus.

Išorės pavojų kelia Rusijos ir Baltarusijos ekonominis bei politinis nepastovumas, nors Lietuvos valstybinio saugumo pagrindų įstatyme nė viena užsienio valstybė nėra įvardinta, kaip galima agresorė. Tą grėsmę Lietuvai pašalintų Baltijos valstybių įstojimas į NATO.

3. Iš okupacijos metų Lietuvos poetų — vieni atsilaikė prieš okupacinių jėgų smurtą, sumokėdami didelę asmeninę kainą, daugur a darė pateisintinus kompromisus, o kai kurie, kad ir bijodami teisingumo ištarmės, tapo kolaborantais, stoję į Lietuvos priešų melo tarnybą. Moralinės ir istorinės atsakomybės nuostatos turėtų liesti ir juos.

4. Kriminalinės teisės principu užbaigti okupacijų laikotarpio nusikaltimus, praėjus 10 metų nuo nepriklausomybės atkūrimo, labai sunku: tų nusikaltimų metu Lietuvos įstatymai faktiškai nebegaliojo, o okupantų įstatymai teisiškai buvo niekiniai. Be to, nusikaltėliai dabar daugiausiai mirę arba teismams nepasiekiami, arba dėl senatvės ir ligų nebegali dalyvauti teismų procesuose. Ar nebūtų geriausia skelbti visuotinę amnestiją, atleidžiančią nuo baus mės, bet ne nuo moralinės ir istorinės atsakomybės. To laikotarpio tyrinėjimai gali dar nusitęsti kelis dešimtmečius.

5. Lietuvos 50-ties metų okupacijų laikotarpis nėra vien tautos istorija, bet ir gyva tautos atmintis. Kol dar tebėra gyvų liudininkų, mūsų generacijos pareiga ištirti tautžudystės nusikaltimų ir pasipriešinimo tikruosius faktus. Šiuo metu yra iškilęs pavojus, kad tendencingi svetimieji ir jiems pataikaują savieji istorikai ruošiasi Lietuvai primesti iškreiptą to laikotarpio istoriją. Jei tas pavojus nebus pašalintas, išeivija turėtų prisiimti atsakomybę sutelkti kompetentingų ir sąžiningų Lietuvos piliečių kolektyvą tikrai 1940-1990 m. Lietuvos istorijai parašyti.

6. Dabartinės Lietuvos valdžios nenorą įstatymiškai įteisinti 1941-jų metų Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir Laikinosios (sukiliminės) vyriausybės sudarymą reikia vertinti, kaip nepripažinimą pirmojo bolševikmečio rezistencijos ir sudėtų aukų dėl tėvynės laisvės. Ateinančio Seimo sesijoje turėtų būti svarstoma Seimo nario Algio Kašetos paruošta rezoliucija sukilimui ir Laikinajai Lietuvos vyriausybei įteisinti. Tautai lygiai brangios ir vertingos gyvybių aukos, nepaisant dėl kurios — 1918, 1941 ar 1990 — paskelbtos nepriklausomybės įtvirtinimo jos sudėtos.

7. 1993 metų pradžioje įsikūrė demokratinė politinė partija, pasivadinusi Tėvynės Atgimimo sąjunga (TAS). Jos iniciatoriai balandžio mėnesį paskelbė idealistinės dvasios deklaraciją, atsakančią į Sąjūdžio įžiebtus tautos lūkesčius. Deklaraciją pasirašė Egidijus Jarašūnas, Vytautas Landsbergis, Vytautas Kubilius, Mečys Laurinkus, Antanas Stasiškis ir Saulius Šaltenis. Bet už 10-ties savaičių vietoje TAS atsirado antidemokratiškas hibridas — Tėvynės Sąjunga — Lietuvos Konservatoriai (TS/LK). Antidemokratiškų įstatų TS/LK atsikratė tik 1999 lapkričio 13.

TS/LK įstatų raidė ir dvasia iki 1999 lapkričio 13 žeidė elementarias demokratines nuostatas ir įteisino partijos valdybos pirmininko vienvaldiškumą. Partijos pirmininko 2000 sausio 7 pasakytais žodžiais, „beveik pusantrų metų užtruko pakeisti tą stilių kartu su partijos struktūra, bet tas laikas brangiai kainavo". Brangiai kainavo Lietuvos žmonėms, nes sunkiu laikotarpiu valstybė neturėjo pastovios vyriausybės: nuo 1996 kelis kartus keitėsi ministrai pirmininkai ir raktinių ministerijų vadovai, nors valdančioji koalicija Seime turėjo parlamentinę daugumą.

TAS iniciatoriai turėtų viešai paaiškinti, kas lėmė, kad 1993 vietoj TAS atsirado TS/LK ir dėl to Lietuva patyrė sunkių nuostolių.

8. Vienvaldystė ir nedemokratiški TS/LK įstatai turėjo poveikį ir išeivijoje. Kur šios partijos rėmėjai susiorganizavo, pašaukti Sąjūdžio idealizmo, ir šiandien veikia demokratiškai besitvarkančios grupės, kur lėmė buv. valdybos pirmininko valia, ten judėjimas vyksta tirštose miglose: be susirinkimų, be rinkimų ir viešų ataskaitų kuriamos valdybos, tarybos, gal kokios komisijos, bet visa „veikla" vengia dienos šviesos.

Viltį kelia naujoji partijos vadovybė ir pertvarkytas ministrų kabinetas. Demokratinė dvasia turėtų pasiekti ir rėmėjus užsienyje.

9. Lietuvos Krikščionių demokratų partija Lietuvoje turi geras perspektyvas tapti stipria politine jėga. Tvirtas idėjines šaknis turi ir išeivijoje. Šitos galimybės nebuvo išnaudotos, kai partijos vadovybėje buvo susitelkę žmonės iš Vilniaus ir Kauno. Po ataskaitinės konferencijos 1999 lapkričio 27, išrinkus partijos pirmininku akad. Žigmą Zinkevičių ir sudarius visas Lietuvos sritis reprezentuojančią valdybą bei padarius pakeitimus spaudos leidyboje ir techniniame personale, reikia laukti, kad krikščionių demokratų idėjos paveikiau pasieks plačiąją Lietuvos visuomenę. Naujoji vadovybė iš esmės turėtų persvarstyti santykius su TS/LK, ir įsiklausyti į vidinės opozicijos, modernaisiais pasivadinusių kd, kritikos argumentus.

10. Visos politinės partijos, parinkdamos kandidatus į Seimą ir savivaldybes bei siūlydamos atstovus į vyriausybę bei kitas atsakingas tarnybas, turėtų prisiminti IV Lietuvos prezidento gen. Jono Žemaičio-Vytauto žodžius: nepasitikėkite nė vienu, kuris yra negrynos sąžinės ir neturi tvirtos moralės ir neužmiršti, kad žmonių su gryna sąžine ir aukšta morale Lietuvoje yra daug. Tik jie nustumti į šalį.

Išvadas redagavo

Juozas Kojelis

Nusikaltimai tautai ir valstybei

Atkelta iš 1 psl.

Net ir teisinėse valstybėse, kur galioja aiškūs įstatymai, kartais apkaltinami ir nubaudžiami nekalti žmonės. Ar mes pasiruošę atsisveikinti su šita, veiksmingiausia mums žinoma priemone, asmeniui apsaugoti nuo neteisingumo?

Nenoriu paneigti, jog yra tam tikrų esminių žmogiškumo standartų, kuriuos pažeisdamas, asmuo nusikalsta — nepaisant, kas parašyta įstatymuose. Tačiau esame įsitikinę, jog šie standartai pakankamai aiškūs, jog galima patikėti teisėjams teisę pagal juos teisti žmogų už konkrečius jo veiksmus? Ką toksai teisėjas sakytų apie žmogų, kuris vykdė savo vadovo įsakymus arba jo paskelbtus įstatymus? Ar mes pasiruošę laikyti kiekvieną žmogų ne vien morališkai, bet ir teisiškai, atsakingą už teisingą miglotos padėties interpretavimą? Ar piktnaudžiavimo grėsmė, kurią toks teismas sukeltų, pateisinama? Tai yra be galo keblus klausimas, kurio neįmanoma atsakyti vien naiviais šūkiais.

Taip pat yra gerų priežasčių, dėl kurių baudžiamojoje teisėje numatomi senaties terminai — praėjus daugeliui metų nuo nusikaltimo, paprastai pasidaro per sunku pakankamai tiksliai nustatyti, kas iš tiesų įvyko ir kieno atsakomybė. Neteisingo nuosprendžio rizika per didelė. Vėlgi čia nekalbama apie tobulą teisingumą, kuris tokių terminų nepripažintų. Čia kalbu apie panašiausią dalyką į tobulą teisingumą, kurį ligšiol esame išradę — kalbu apie įstatymais įgyvendinamą teisingumą, apie teisinę valstybę.

Herojus ir bailys

Metams bėgant, net ir neteisėtos valdžios įgyja tam tikrą žmonių pripažinimą, kaip susitaikymą su likimu, kaip išraišką noro ramiai gyventi. Žymus sociologas James Q. Wilson savo knygoje *The Moral Sense* pastebi, kad žmogus iš prigimties turi polinkių, kurie padaro jį socialiu. Vienas jų — polinkis prisitaikyti. Be prisitaikymo, moralumas, teisingumas, gyvenimas visuomenėje apskritai neįmanomas. Sunku rasti du žmones visiškai vienodos nuomonės apie visuomenei svarbius klausimus. Be polinkio į prisitaikymą būtų neįmanoma rasti tų kompromisų, be kurių žmonės visiškai nesugyventų.

Tačiau tai nereiškia, kad prisitaikymas visais atvejais pagirtinas. Nemėginu pasakyti, kad doras žmogus visados prisitaiko, nusileidžia kitiems, susitaiko su padėtimi. Mes visi, manau, tikime, jog yra principų ir idealų, kurių atsisakyti nedera — kad žmogus, kuris šių kertinių principų atsisako, yra bailys, savanaudis, gal net išdavikas.

Bet nemaišykime heroiškumo stokos su nusikaltimu. Prisiminkime, kad pasipriešinimas dideliam blogiui yra nepaprastas veiksmas — tai yra heroiškas aktas. Neveltui išaukštiname ir įamžiname atminimą tų, kurie išdrįsta pasipriešinti dideliam blogiui ir neteisybei. Gerai žinome, kad morališkai pagrįstas pasipriešinimas yra retas dalykas. Žmones galima ir reikia raginti būti didvyriais, tačiau pagalvokime, ar tinka juos bausti už paprastą, žmogišką elgseną? Ar galima reikalauti, kad žmonės būtų heroiški? Paprastai žmonių už heroiškumo stoką nebaudžiame. Pamatęs skęstantį žmogų, stebėtojas turi mėginti jam padėti. Tačiau už tai, kad jis nešoko upėn gelbėti skęstančio, jo netraukiame baudžiamon atsakomybėn. Panašiai, manau, būtų neteisinga žmones bausti už tai, kad jie nesiryžo heroiškais veiksmais priešintis okupacijai.

Čia neturiu galvoje tų, kurių rankos kruvinos — kurie tiesiogiai atsakingi už neteisybes, arba jas įsakė. Čia kalbu tik apie tuos, kurie prisitaikė prie naujos krašto vadovybės — kurie, nors neprisidėdami prie nusikaltimų, naujai santvarkai aktyviai nesipriešino.

Pagaliau negalima atmesti galimybės, jog totalus priešinimasis okupacijai būtų pasibaigęs visišku lietuvių tautos išsklaidymu arba sunaikinimu. Panašiai mąstydami, kai kurie mūsų, arba mūsų tėvai, ar seneliai, nusprendė iš Lietuvos pasitraukti. Manau, kad galėjo būti ir tokių, kurie bendradarbiavo su okupantu, mėgindami apsaugoti lietuvius — sumažinti lietuviams daroma žalą. Kokie buvo tikri kiekvieno kolaboranto tikslai, ko gero neįmanoma įrodyti.

Bet yra atvejų, kurie tokių abejonių nekelia. Yra tokių, kuriuos galima su tvirtu pagrindu teisti ne už norus, bet už veiksmus. Kaip minėjau, metams bėgant, net ir neteisėtos valdžios įgija tam tikrą pripažinimą. Taip buvo ir su Tarybų Sąjungos valdžia Lietuvoje. Kokia ji bebūtų buvusi neteisėta, korumpuota ir veidmainiška, tarybinė valdžia neapsiėjo be įstatymų. Tarybų Sąjungoje žmogžudystė, žmonių terorizavimas ir kiti nusikaltimai, kuriuos įgyvendindavo slaptosios tarnybos, oficialiai buvo draudžiami. Taigi, kur įkalčių netrūksta, kur metai ir atmintis nusikaltimų neuždengė, kur buvo neabejotini, nusikaltimus draudžiantys, įstatymai, ten yra pagrindo tariamus nusikaltėlius traukti baudžiamon atsakomybėn.

Politinio apdairumo svarba

Dabar norėčiau išryškinti dar vieną svarbų momentą — politinio apdairumo problemą. Atsižvelgdami į tai, jog dažnai mūsų veiksmai turi nepageidautinų pasekmių, prieš priimdami sprendimą, privalome, mėginti numatyti kiek įmanoma daugiau jo pasekmių ir sprendimą priimti, atsižvelgdami ne vien į tai, ar sprendimas, savaime teisingas ir geras, bet ir ar jo pasekmės bus teisingos ir geros. Šį sugebėjimą numatyti veiksmų pasekmes vadiname apdairumu.

Politikoje apdairumas yra ypatingai svarbi dorybė, kadangi, kaip rodo daugybė geranoriškų, bet katastrofiškų politinių sprendimų bei programų, gerovė nepasiekiama vien gerais norais. Kitaip tariant, ne viskas, kas atrodo teisinga būtinai yra apdairu ir išmintinga.

Ką tai turi bendra su Lietuva, jos okupacija ir okupacijos metais įvykdytais nusikaltimais? Tai susiję su mūsų pastangomis juos atitaisyti. Tai susiję su klausimu, ar žaizdas geriau prakrapštyti ir išskalauti, ar geriau palikti jas gyti? Tai susiję su klausimu, ar teisingiausi sprendimai visados išmintingiausi?

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvoje pasigirdo siūlymų teisti ir bausti tuos, kurie okupacijos metais skriaudė žmones. Buvo siūloma ir, atrodo, bus kuriamos specialios komisijos, kurios svarstys šių žmonių veiksmus, teis ir nubaus juos už šias skriaudas. Anot tokių procesų šalininkų, Lietuvai reikalinga „desovietizacija", reikalinga šias žaizdas prakrapštyti ir išsiskalauti, kitaip jos esą niekados neužgis. Reikalinga susidoroti su visais, kurie žmones skriaudė, tarnaudami Tarybų Sąjungos valdžios aparate, arba tais, kurie pasinaudojo savo privilegijomis susikrauti turtus eilinių darbininkų sąskaiton. Tai, kad daugybė buvusių „aparatčikų" šiandien gyvena turtingai ir patogiai, o didesnė tautos dalis vargsta ir skursta, yra tarsi druska ant žaizdos.

Leiskite man pareikšti nuomonę ir šiuo klausimu. Visų pirma tremtinių ir kitų nukentėjusių klausimu. Manau, reikėtų jiems, kiek įmanoma, padėti sunkioje padėtyje. Nors nedera laikyti dabartinės Lietuvos vyriausybės atsakingos už jų vargą, vertėtų vyriausybei juos šelpti, kaip patriotus karo veteranus, nukentėjusius kovoje už tėvynę.

O tie, kurie savo rankomis arba savo paliepimais kraujų liejo, turi būti teisiami pagal tuo metu galiojusį baudžiamąjį kodeksą ir jie turi būti teisiami teismuose. Specialių komisijų kurti nereikia ir tai gali būti netgi neišmintinga. Specialios komisijos, deja, dažnai linkusios plėsti savo tyrimų apimtį ir galią vien ieškodamos pateisinimų tolesniam savo buvimui. Be to, sunku įsivaizduoti taisykles, principus arba įstatymus, pagal kuriuos komisija galėtų teisingai žmones nuteisti už veiksmus, anuomet nebuvusius prieš įstatymus. Jeigu žmonės gali būti teisiami pagal anuomet galiojusius įstatymus, tai turėtų, ir gali, padaryti teismai.

Belieka aptarti „desovietizacijos" ir „liustracijos" klausimus. Savo patarimuose, atėjusiems į valdžią, Niccolo Machiavelli pastebi, kad tokių valdovų padėtis labai pavojinga. Visi, kuriems senoji santvarka buvo naudinga, tampa aršiais jų priešais, o naujoji santvarka dar neturi tiek entuziastingų ir galingų rėmėjų. Ši pastaba tam tikra prasme tinka ir Lietuvai. Lietuvos valstybė gimė labai sunkiomis sąlygomis.

Tas sąlygas šiek tiek palengvino, kad tarybinės Lietuvos pareigūnai naujai santvarkai apskritai nesipriešino. Nėra paslaptis, jog šiandien Lietuvoje yra galingų ir įtakingų žmonių, kurie valstybei galėtų padaryti labai daug žalos, jeigu jaustų iš jos kylančią grėsmę. Todėl, manau, esamoje padėtyje desovietizacija būtų neišmintinga.

Tiesa, Machiavelli turi pasiūlymą, kaip veiksmingai susidoroti su nuverstos valstybės pareigūnais — kaip išvengti grėsmės, kurią jų tolesnis buvimas kelia naujai valstybei. Jis pataria juos užmušti. Bet tuo pačiu jis perspėja, jog šį darbą reikia atlikti iki galo. Kas meška sužeidžia, bet neužmuša, save stato į dar didesnį pavojų. Tačiau mes juk nepasiruošę imtis tokių žiaurių priemonių. Mes nepasiruošę vienu smūgiu išpjauti buvusios valstybės šalininkus. Tad prisiminkime Machiavelli patarimą, jog, kiršindami juos, padarysime daugiau žalos, negu palikdami juos ramybėje.

Panaši bėda su liustracija — tai yra, su įstatymais, draudžiančiais buvusiems tarybinės valdžios pareigūnams eiti viešas pareigas. Tai lygu erzinimui tų, kurie šiuo metu Lietuvai galėtų padaryti didžiausią žalą. Patinka, ar nepatinka, nemažai tų žmonių šiandien sudaro Lietuvos ekonominį elitą — apskritai jie gal turi daugiau galios net už pačią valstybę.

Be to, reikia pridurti du dalykus: pirma, liustracijos įstatymai irgi gali kelti grėsmę teisinei valstybei, jeigu jie be teismo leidžia atimti žmogaus teises. Taip pat reikia pastebėti, kad liustracijos įstatymai iš esmės nedemokratiški. Jeigu lietuviai jau apsisprendė, kad yra pasiruošę gyventi ir valdyti Lietuvą demokratiškai, vadinasi, jie save laiko pakankamai subrendusiais atpažinti, kurie žmonės tinka į vadovus, kurie ne. Kas mano kitaip, turės argumentuoti prieš pačią demokratijos ir demokratiškos lygybės idėją, arba prieš jos įgyvendinimą Lietuvoje.

Išvados

Teisingumas reikalauja, kad būtų nubausti visi, kas skriaudė Lietuvos žmones. Tačiau, atrodo, visų pirma, kad tokio teisingumo įgyvendinti neįmanoma. Antra, priemonės, kuriomis tokį teisingumą gal būtų įmanoma įgyvendinti, labai pavojingos, dažniausiai nepatartinos, ne visada prieinamos ir daugumai nepriimtinos.

Man taip pat sunku susitaikyti su mintimi, jog tobulas teisingumas dažnai neįmanomas arba politiškai neišmintingas, ypač ta prasme, kad pastangos jį įgyvendinti gali atnešti daugiau blogio negu gėrio. Tačiau nesu pasiruošęs pareikšti, jog vien geri norai lemia, ar sprendimas geras. Kartais geri norai, teisingumo troškulys, veda į blogį ir neteisingumą, jeigu pamirštame pagalvoti apie veiksmų pasekmes.

Noriu baigti pareiškimu, su kuriuo, manau, visi galime sutikti. Jeigu tobulas teisingumas neįmanomas, tai nereiškia, kad šias skriaudas būtina pamiršti, kad tie, kurie jas iškentėjo su drąsa ir tvirtumu, nėra verti didelės mūsų pagarbos; kad tie, kurie jas vykdė, nėra verti visuomenės pasmerkimo.

Kurie skriaudas išlaikė, neišduodami savo šeimų ar draugų, savo tautiečių, ar žmogiškumo idealo, yra tikri didvyriai. Jų didvyriškumas nepriklausomas nuo to, ar jų priešai bus nubausti. Jų didvyriškumo neįmanoma paneigti. Sunku nenusivilti tais, kurie bijojo priešintis, kurie neištvėrė neprisitaikę, bet galbūt ir jie stengėsi nenusižengti prieš žmogišką teisingumą. Manau jų smerkti irgi nereiktų.

Dauguma žmonių paprasčiausiai nepajėgūs būti didvyriais, ir nežinau, ar prasminga to tikėtis.

Tačiau tie, kurie atsakingi už neteisybes ir skriaudas, kurie kaupė turtą ir galią, tarnaudami blogiui, kurie išdavė savo šeimas, draugus, kaimynus arba nekaltą žmogų, yra niekingi žmonės, verti visuomenės pasmerkimo. Jeigu jie išvengs amžinojo pasmerkimo, tai bus tik dėl to, kad Dievas yra be galo gailestingas.

Darius Udrys kalba Los Angeles LFB politinių studijų metu š.m. sausio 29 d. Nuotr. Juozo Pupiaus

Su Vydūno fondo įgaliotiniu Edmundu Kulikausku susitiko ir kiti vardinių premijų laureatai-studentai bei jų dėstytojai. Iš kairės: Kauno Technologijos u-to docentas Linas Puodžiukynas, Vydūno fondo įgaliotinis E. Kulikauskas, fiziko J. Končiaus vardinės premijos laureatas Giedrius Laukaitis, laureatė Aušra Liutkutė, G. Laukaičio žmona Sigita, S. Kymantaitės-Čiurlionienės premijos laureatė Šarūnė Trinkūnaitė ir jos dėstytojas Giedrius Viliūnas.

Įteikta Vydūno fondo premija

Vilniaus Muzikos akademijos didžiojoje salėje gausiai susirinkus sostinės muzikinei visuomenei, Lietuvių išeivių klubo nariams, šios akademijos magistrantei Aušrai Luitkutei buvo įteikta lietuvių operos primadonos Vincės Jonuškaitės-Zaunienės premija — 1,000 dolerių. Įgyvendinti šį projektą buvo pavesta Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno fondui.

Susirinkusiems apie išeivijoje pasireiškusią V. Jonuškaitę-Zaunienę ir jos talentą papasakojo muzikologas dr. Jonas Bruveris. Vertinimo komisijos pirmininkas prof. Eugenijus Ignatonis pasakė, kad komisija, susidedanti iš žymiausių dainavimo katedros pedagogų, reikliai vertino pretendentus. Buvo atsižvelgta ne tik į dainininkų profesinį meistriškumą, atliekant klasikinius muzikos kūrinius ir liaudies dainas, bet ir į akademiniam skautų sąjūdžiui būdingą bruožą — studento visuomeniškumą, veiklumą, žmogiškąsias savybes. Tuos bruožus iš 17 dainininkų labiausiai atitiko Vilniaus Muzikos akademijos magistrantė Aušra Liutkutė. Pasak prof. E. Ignatonio, ji vienodai gerai atliko ir klasikų kūrinius ir liaudies dainas. Be to, dalyvauja koncertinėje ir visuomeninėje veikloje.

Laureatės meistriškumas atsiskleidė ir to vakaro koncertinėje programoje, jos atliktos ir publikos vieningų plojimų palydėtos, arijos iš V. Bellini, G. Donizetti operų, lietuvių kompozitorių A. Budriūno, J. Gaižausko harmonizuotos lietuvių liaudies dainos. Vakaro koncertinėje programoje taip pat įspūdingai dainavo Muzikos akademijos studentė Liora Grodnikaitė, aspirantas Giedrius Žalys, magistrantas Dainius Stumbras.

Įteikdamas premiją laureatei Aušrai Liutkutei, Vydūno fondo įgaliotinis Edmundas Kulikauskas palinkėjo jai ir kitiems, dainavimo meną studijuojantiems akademijos auklėtiniams, kūrybinės sėkmės ir meistriškumo viršūnių. O laureatė nuoširdžiai padėkojo ir premijos steigėjams, ir ją mokiusiai profesorei V. Mikštaitei.

Muzikologas dr. J. Bruveris sakė, kad premijos steigėjas, išeivijoje veikiantis Vydūno fondas, atlieka didžią ir reikšmingą misiją, remdamas ir skatindamas talentingą Lietuvos studentiją. Jis įteikė Vydūno fondo įgaliotiniui E. Kulikauskui Muzikos akademijos išleistą Vlado Jakubėno raštų dvitomį, kuriame nagrinėjamas ir solistės V. Jonuškaitės-Zaunienės meistriškumas.

Vakaro metu Vydūno fondo įgaliotinis E. Kulikauskas pranešė, kad Lietuvos studentams remti šis fondas įsteigė iš viso penkias žymių Lietuvos ir išeivijos kultūros veikėjų vardines premijas, iš kurių pirmoji — V. Jonuškaitės-Zaunienės čia ir įteikta. Kita Vardinė fizikos prof. Igno Končiaus premija paskirta Kauno Technologijos universiteto studentui Giedriui Laukaičiui, o Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės vardinė premija — Vilniaus universiteto magistrantei Šarūnei Trinkūnaitei. Šio universiteto dėstytojas Giedrius Viliūnas pažymėjo, kad Šarūnė tikrai atitinka skautų sąjūdžio sąlygas — ji aktyviai domisi ir padeda provincijos mokyklų literatūros mokytojams, gilindamasi į dramaturgiją, greta universiteto, studijuoja taip pat teatrologiją Vilniaus Muzikos Akademijoje. Savo magistrantūros darbui Š. Trinkūnaitė pasirinko K. Ostrausko dramas.

Br. Kviklio vardinė premija paskirta Kauno Vytauto Didžiojo universiteto studentei Bernadetai Mališkaitei.

Algimantas Antanas Naujokaitis

Vincės Jonuškaitės Zaunienės premijos laureatė Aušra Liutkutė ir vertinimo komisijos pirm. prof. Eugenijus Ignatonis.

Ilgas grįžimo kelias

Ingrida Korsakaitė

Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio proga kovo 12 d. istoriniuose Radvilų rūmuose iškilmingai atidaryta paroda „Sugrįžusi išeivijos dailė", dalyvaujant jos garbės globėjams — Seimo pirmininkui Vytautui Landsbergiui ir JAV LB Krašto valdybos pirmininkei Reginai Narušienei. Turbūt dar ne vienos išeivių parodos atidarymas nebuvo toks šventiškas. Žiūrovus jau gatvėje pasitiko orkestro muzika, o viduje sveikino nuotaikingai dainavęs choras. Negalėjai nesijaudinti, galvodamas apie išsipildžiusias daugelio viltis ir valią sugrąžinti savo kūrybą į tėvynę. Kai kurie patys suskubo tai padaryti, kitų palikimą atvežė šeimos nariai, artimieji ar pasišventėliai tautiečiai, ne kartą šios misijos ėmėsi ir kultūrinės institucijos. Tas procesas, prasidėjęs septintojo dešimtmečio viduryje ir ypač suaktyvėjęs Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, tebesitęsia šiandien. Nors dar daug kūrinių išlikę išsklyta po pasaulį, paroda „Sugrįžusi išeivijos dailė" vainikuoja itin vaisingą šio reikšmingo vyksmo tarpsnį ir brėžia tolesnes gaires.

Viena svarbiausių paskatų ją surengti buvo neseniai atgabentas Čiurlionio galerijos Čikagoje rinkinys, kauptas nepriklausomai Lietuvai nuo pat galerijos įsteigimo 1957 m. Vertingiausiais kūriniais dabar pristatytas Vilniuje, vėliau jis bus perduotas nacionaliniam M. K. Čiurlionio muziejui Kaune, praturtins ten esančius išeivijos dailės fondus ir atvers naujas pastovaus jos eksponavimo šiame mieste perspektyvas.

Kartu su atkeliavusiais įvairių dailės šakų bei žanrų Čiurlionio galerijos kūriniais Vilniaus parodoje galima pamatyti ir kitų vertingų kolekcijų. Pirmiausia tai bemaž šimtas žymaus lietuvių kilmės menininko Prano Domšaičio paveikslų ir piešinių iš keturgubai didesnio jo palikimo rinkinio, kurį, nupirkęs iš dailininko našlės, Lietuvos Dailės muziejui, perdavė Lietuvių fondas. Minimas greta garsių Vakarų Europos ekspresionistų, P. Domšaitis turtina XX a. lietuvių dailės istoriją tiesiogiais ryšiais su šia ankstyvojo modernizmo kryptimi, vėliau pasiekusia daugelį mūsų tapytojų bei grafikų. Parodai parinkti kūriniai leidžia pasekti jo stilistikos kaitą, pradedant pirmaisiais gimtosiose Mažosios Lietuvos vietovėse nutapytais vaizdais, baigiant vėlyvosiomis, Pietų Afrikoje sukurtomis, itin dvasingomis drobėmis.

Visai kitoks Lietuvoje iki šiol nematyto Miko Šileikio, dar 1913 m. nukeliavusio į JAV, paveikslų rinkinys. Kaip ir jo bendraamžis P. Domšaitis, dailininkas visą gyvenimą kūrė svetur. Po mirties jo tapybos palikimas taip pat randa prieglobstį tėvų žemėje — atitenka Zarasų krašto (iš ten jis kilęs) muziejui. Atvira širdimi jis tapė impresionistinius peizažus, o portretuose rėmėsi akademinės kompozicijos principais. M. Šileikis — vienas pirmųjų lietuvių dailininkų Jungtinėse Valstijose, atidus tenykščio dailės gyvenimo apžvalgininkas lietuviškoje spaudoje, pirmasis Čiurlionio galerijos direktorius. Jo kolekcija parodoje visokeriopai prasminga.

Iš kitų vyriausios kartos tapytojų eksponuojama gana daug Adomo Varno portretų bei peizažų. Iki gilios senatvės jis liko ištikimas neoromantiniams jaunystės idealams, jo tapybos manera išeivijoje mažai kito. Čia pat paminėtinas Australijoje pasižymėjęs jaunesnės kartos lietuvių portretistas Vladas Meškėnas, savaip plėtojęs realistinio žmogaus atvaizdo patirtį.

Sugrįžusios išeivijos dailės parodoje. Iš kairės: Marija Remienė, prof. Bronius Vaškelis, Dalia Kuizinienė, Stasė Vaškelienė, dail. Magdalena B. Stankūnienė.

Rašytoja-poetė Birutė Pūkelevičiūtė (viduryje) ir M. Mažvydo bibliotekos direktorė Silvija Vėlavičienė sugrįžusių išeivijos dailininkų parodoje Vilniuje kovo 12 d. Nuotr. Pranės Šlutienės

Dvi atskiros salės skirtos Lietuvoje jau gerai žinomai figūrinei Vytauto Kašubos skulptūrai ir pirmą kartą nemažu rinkiniu rodomai Gabrieliaus Stanulio tarpybai. Pastarasis, po karo apsistojęs Šveicarijoje, filosofiniam savo kūrinių turiniui ir simbolikai ieškojo bemaž abstrakčios formos. Paslaptingos šviesos nutvieksti, jo regėjimai kuria mistišką nuotaiką, truputį primena Čiurlionį.

Įvairiašakė Vytauto Kazimiero Jonyno kūryba šį kartą pristatoma ne tiek grafika, kiek skulptūromis, akvarelėmis ir gausiais vitražų projektais. Pastarieji rodomi įspūdingoje atskiroje erdvėje, kur, be V. K. Jonyno, dar yra vieno Čiurlionio galerijos steigėjų Zenono Kolbos, taip pat Albino Elskaus ir Algirdo Kurausko vitražų projektų. Monumentalioji dekoratyvinė išeivijos dailė, puošusi ne vieną užsienio bažnyčią ir kitus pastatus, Lietuvoje mažiausiai žinoma. Tikru atradimu tapo sakralinės Z. Kolbos mozaikos, kerinčios tauria klasikine dvasia.

Bendroje parodos panoramoje išsiskiria ryškios tapytojų Adomo Galdiko, Viktoro Vizgirdos, Jono Rimšos, Povilo Puzino, Vytauto Igno, Petro Kiaulėno, Kazimiero Žoromskio, Leono Urbono, Kęstučio Zapkaus ir kitų meninės individualybės.

Kelios didesnės grafikos kolekcijos neblogai atspindi plačią meninę šios išeivijos dailės šakos skalę — nuo liaudiško, gimtinės prisiminimų, tautosakos įkvėptų Magdalenos Stankūnienės ir Veronikos Švabienės raižinių dekoratyvumo, iki ekspresyvios Telesforo Valiaus ir Algirdo Šimkūno abstrakcijų raiškos bei paryžietiškos Žibunto Mikšio oforto gracijos. Taip pat yra Viktoro Petravičiaus, Vaclovo Ratoto, Romo Viesulo, Giedrės Žumbakienės ir kt. grafikos.

Išeivijos skulptūrai, be minėtų V. K. Jonyno ir V. Kašubos, atstovauja Aleksandras Marčiulionis, Jokūbas Dagys, Petras Aleksa ir kt. Pavieniais eksponatais rodoma tradicinė Anastazijos Tamošaitienės moderni reljefinė ir Ados Sutkuvienės tekstilė, Eleonoros Marčiulionienės keramika.

Paroda daugiau ar mažiau atskleidžia išeivijos dailės žanrų bei tematikos įvairovę. Plačiau pasižvalgius, ryškėja ir pagrindinės stilistinės kryptys, susijusios su bendrąja XX a. pasaulio meno raida. Tapyboje tai impresionizmo, ekspresionizmo, postimpresionizmo bruožai, skulptūroje — daugiau kubizmo, konstruktyvizmo, neoklasicizmo atgarsių. Amžiaus viduryje ir antrojoje pusėje ne vieną išeivijos dailininką patraukė vėlyvojo modernizmo kryptys. Ypač didelį poveikį jiems turėjo abstraktusis ekspresionizmas ir vadinamoji New Yorko mokykla, su kuria pirmiausia susidūrė į Ameriką atvykę lietuvių tapytojai bei grafikai. Šios krypties ypatumai pažymi ir kai kurių Australijoje atsidūrusių išeivių kūrybą. Spontaniška raiška, abstrakčiomis formomis perteikianti dvasines būsenas, egzistencinius išgyvenimus, būdinga parodoje eksponuotoms Adomo Galdiko, Prano Lapės, Juozo Bagdono, Jurgio Račkaus drobėms, Evos Kubbos ir Henriko Šalkausko akvarelėms, Telesforo Valiaus ir Algirdo Šimkūno grafikos lakštams.

Tuo metu, kai menines Lietuvos dailininkų individualybes varžė ir žalojo prievarta brukamos socialistinio realizmo dogmos, išeiviai galėjo laisvai atsiduoti saviraiškai ir žengti koja kojon su avangardu. Tiesa, vyresniosios kartos kūryboje netrūko ir įprasto tikroviško vaizdavimo, turinčio savo gerbėjų ratą. Ne viename parodos eksponate matyti stiprus ryšys su realizmo tradicija (Česlovo Janušo, Teofilio Petraičio ir kt. kūriniai), kartais vartojama labai konservatyviai ar net amatininkiškai. Pasitaiko ir grynai išorinio modernios stilistikos sekimo.

Antrosios XX a. pusės Vakarų dailės kryptys nuo pasaulio atskirtą Lietuvą pasiekė gerokai pavėluotai, o išeivijos menininkai bemaž tuo pačiu metu, kaip ir kituose kraštuose, turtino lietuvių dailę naujais meninės mąstysenos būdais bei ieškojimais. Pastaruoju metu, pasikeitus Lietuvos situacijai, postmoderniojo meno linkmės plačiai užgriebė ir jos dailininkus, ypač jauniausius. Postmodernizmo apraiškų yra ir išeivijos dailėje, bet aptariamoje parodoje jų sunku rasti.

„Sugrįžusi išeivijos dailė" ne tik pažindina su Čiurlionio galerijos rinkiniu, bet prasmingai pateikia jį plačiame meniniame kitų kūrinių bei kolekcijų kontekste. Žinoma, dėl kai kurių atrankos bei eksponavimo momentų galima ginčytis, tačiau parodos rengėjai vadovavosi savo požiūriu ir turėjo teisę spręsti. Drauge su dailės eksponatais gausiai rodomi iš svetur gauti archyviniai šaltiniai, parodų katalogai, dailininkų monografijos ir kiti, įvairiopą kultūrinę veiklą liudijantys, dokumentai praplečia meninio gyvenimo vaizdą, ryškina istorinį foną.

Iki rudens veiksiančioje parodoje bus rengiami susitikimai su išeivijos dailininkais bei visuomenininkais, vyks išeivių kompozitorių muzikos vakarai. Pirmajame renginyje JAV LB Kultūros tarybos pirmininkė Marija Remienė papasakojo apie kultūrinius išeivijos rūpesčius bei įvairiapusę savo veiklą lietuvybės labui.

Pagyrimo žodžių nusipelno parodos proga parengtas ir išleistas stambus 1966-1999 m. Lietuvos dailės muziejui dovanotų 6,013 kūrinių katalogas *Išeivijos dailės rinkinys*, pateikiantis 134 dailininkų darbų sąrašą ir iškalbingai bylojantis apie grįžtančių kūrinių mastą. Katalogo spausdinimą finansavo M. Stankūnienė, aktyviai prisidėjusi ir pasiųsdinant Čiurlionio galerijos rinkinį.

Lietuvos dailės muziejus labai daug nuveikė, globodamas bei populiarindamas išeivių kūrybą. Vien per nepriklausomybės dešimtmetį surengė apie 30 personalinių jos parodų ir kelias kolektyvines. Kai kurių išeivių dailė eksponuota ilgą laiką: V. Kašubos — 1992-1999 m. Vilniuje, P. Domšaičio — 1992-1998 m. Klaipėdoje. Druskininkuose nuo 1996 m. veikia V. K. Jonyno galerija, Palangoje nuo 1999 m. — Antano Mončio muziejus, Zarasuose šiais metais jau įrengta dalies M. Šileikio paveikslų rinkinio ekspozicija.

1998 m. duris atvėrusiose Kazio Varnelio namuose Vilniuje, drauge su jo sukauptomis kultūros bei meno vertybių kolekcijomis, rodomi ir paties dailininko kūriniai. Itin šiltai sutiktos žemiečių kūrybos parodos Šiauliuose, Panevėžyje, Plungėje, Telšiuose, Marijampolėje, Jurbarke, Biržuose, Kėdainiuose ir kituose miestuose.

Iš parodų, leidinių ir žiniasklaidos menu besidominti visuomenė gauna vis daugiau informacijos apie atskirus išeivijos kūrėjus ir reiškinius. Geriausiai žinoma JAV lietuvių dailė (ji ir yra gausiausia), o kitų šalių bei žemynų — kur kas fragmentiškiau ir labai netolygiai. Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje jau parengtos bei išleistos monografijos apie A. Varną, V. K. Jonyną, V. Petravičių, V. Kašubą, A. Mončį, M. Stankūnienę, netrukus pasirodys ir V. Vizgirdai skirta knyga. Tačiau labai trūksta išeivių dailės visumą apibendrinančių tyrinėjimų.

Išeivijoje, stokojant dailėtyros specialistų, irgi nesiimta platesnių studijų, kitaip negu literatūros moksle bei kritikoje. Stipriomis tenykščių literatų jėgomis parengti net keli veikalai apie išeivijos raštijos plėtotę, kapitalinis autorių kolektyvo veikalas *Lietuvių egzodo literatūra. 1945-1990* išleistas Čikagoje, vėliau ir Vilniuje. Iš gausiai parsiųsdinamų svetur išleistų knygų ir pakartotinių ar naujų Lietuvos leidinių kone visi išeivijos rašytojai jau lengvai prieinami ir jų tyrinėtojams, ir eiliniams skaitytojams.

Kitokia dailės padėtis Lietuvos dailėtyrininkams, apie kai kurių menininkų kūrybą turintiems tik epizodišką informaciją, ypač daug keblumų iškyla, siekiant atskleisti bendresnius stilistiškai margos ir nevienalytės išeivijos dailės ypatumus. Kaip tik tokio uždavinio ėmėsi Kultūros ir meno instituto suburta grupė (pasitelkta ir pora autorių iš svetur), parengusi išeivijos dailės apybraižų leidinį. Norėta apčiuopti esminius jos bruožus, svarbiausias raidos tendencijas ir stilistines kryptis, pagrindinių plėtotės tarpsnių ypatybes, taip pat išryškinti dailės vaidmenį, puoselėjant tautinę kultūrą bei integruojantis į pasaulinius procesus. Beveik visus autorius ypač domino lietuviškųjų dailės tradicijų, tautinio tapatumo ir įvairių tarptautinio Vakarų meno krypčių sandūros klausimai, išeivijos tapybos, skulptūros ir grafikos modernėjimas bei sąlytis su pasaulinio XX a. menu. Ši problematika ir teikia leidiniui vientisumo. Gausiai iliustruotą knygą greitu laiku galėtų išleisti Vilniaus „Kultūros" leidykla, ieškoma tik spaudai trūkstančių lėšų. Tai pirmieji žingsniai visuminių, nuoseklių ir išsamių išeivijos dailės tyrinėjimų link.

Lietuvių dailė jau neįsivaizduojama be šios svarbios, vis giliau įsisąmoninamos tautinės kultūros dalies, tačiau kartais į ją dar žvelgiama izoliuotai. Literatūros mokslininkai ir šiuo atveju lenkia. Vytautas Kubilius *XX amžiaus literatūros* (V., 1995) tome jau įtraukė išeivių raštiją į vieningą visos lietuvių literatūros apžvalgą. Ateis laikas, kai ir dailės istorijos leidiniuose, ir išsvajotoje Nacionalinėje galerijoje, kurios Vilniuje vis labiau trūksta, greta vienas kito atsidurs, ilgą laiką atskirti Lietuvoje ir išeivijoje sukurti, kūriniai. Juos jungia bendras istorinis tautos kelias, bendri, nelengvomis, nors ir skirtingomis, sąlygomis puoselėti savosios kultūros išsaugojimo bei plėtojimo siekiai.

Išeivijos dailės parodoje Radvilų rūmuose Vilniuje. Iš kairės: Lietuvos Dailės muziejaus direktorius Romualdas Budrys, JAV LB Kultūros tarybos pirm. Marija Remienė, poetas Kazys Bradūnas, JAV LB Krašto valdybos pirm. Regina Narušienė.

Lietuvių dailininkų kūryba, žydėjusi išeivijoje, subrandino vaisius ir juos nusiuntė laisvai tėvynei... Nuotr. Romualdo Kisieliaus

Leidiniai

Lietuvos katalikiškas žurnalas

Į *Draugo* korespondento Algimanto Antano Naujokaičio klausimus atsako mėnraščio *Sandora* vyriausioji redaktorė Elvyra Kučinskaitė.

— Jau dveji metai, kai eina išeivijoje dar nepakankamai žinomas, bene vienintelis Lietuvoje katalikiškas mėnesinis žurnalas *Sandora*. Užsienio lietuviams, katalikiškoms bendruomenėms būtų įdomu sužinoti, kaip atsirado šis žurnalas, kas jo leidėjas, kokia redakcijos sudėtis.

— *Sandora* nėra vienintelis katalikiškas mėnraštis Lietuvoje — kad ir su dideliais vargais ir pertrūkiais, vis dar eina *Naujasis Židinys*. Be to, *Sandora* praėjusių metų rudenį davė derlių: po jos sparnu susibūrė nedidukas būrelis labai darbščių ir išmoningų, nepabūgusių rizikuoti, žmonių ir taip gimė du mėnesiniai priedai *Žemės druska* (žurnalas plačiajai katalikų visuomenei), koks kažkada buvo *Katalikų pasaulis* ir *Lux* (krikščioniškos orientacijos žurnalas jaunimui).

Sandoros steigėjas — Lietuvos Vyskupų konferencija, leidėjas — *Katalikų pasaulio* leidykla. Iki 1998 m. žurnalas ėjo *Katalikų pasaulio* pavadinimu — Vyskupų konferencijos pritarimu leidinio koncepcija buvo pakeista, atsižvelgiant į kintančius skaitytojų poreikius. Mums labai rūpėjo ir tie, kurie jautėsi neturintys savo leidinio — ieškantys, mąstantys, prieštaraujantys, provokuojantys dialogui žmonės, kuriems Dievo buvimas ir Bažnyčios misija nebuvo savaime suprantami dalykai. Iš tikrųjų tai, būtent, ta kategorija žmonių, nuo kurių neabejotinai priklauso mūsų, mūsų vaikų ir visos Lietuvos ateitis — kultūros, švietimo darbuotojai, valdininkija, politikai, medikai — žodžiu, inteligentija. Dvejų metų patirtis rodo, kad savo skaitytoją žurnalas pasiekė, tikrai labai tuo džiaugiamės.

Redakcijos sudėtis išliko tokia pat, kaip ir pirmąją žurnalo steigimo dieną. Tiesa, Jūratė Grabytė, kuri *Sandoroje* tvarkė Bažnyčios aktualijų skyrių, ėmėsi atsakingesnio ir sudėtingesnio darbo — dabar ji *Žemės druskos* atsakingoji redaktorė. Šiaip apie savo kolegas galėčiau kalbėti nesustodama. Manau, kad šiais laikais retam vadovui tenka tokia malonė — šalia savęs turėti ir profesionalius darbuotojus, ir išbandytus bičiulius, ir solidžias asmenybes. Labai juos myliu, labai pasitikiu, vertinu ir visais iki vieno džiaugiuosi. Tą patį, beje, galiu pasakyti ir apie mūsų neetatinius darbuotojus, kuriuos vadiname savo bendradarbiais. Sunkumai mus užgrūdino, sutelkė ir išmokė pasikliauti vieni kitais. Tiesą sakant, kone kiekvienam iš jų galėčiau ramia širdimi užleisti savo vietą. Ko gero, didžiausia dovana per šiuos dvejus metus — kad visi kartu išmokome (ir mokomės) gyventi tuo, ką skelbiame. Savo žodžius esame pasirengę apginti, klaidas — pripažinti, trūkumus, jei Dievas duos išminties, — taisyti. *Sandora* yra Dievo malonės, mūsų visų tikėjimo, meilės ir vilties, kiek kiekvienam iš mūsų duota, vaisius. Taigi *Sandoroje* dirba; Rimantas Meškėnas, biblistas ir teologas; Daina Parulskienė — kultūros skyriaus redaktorė; Nijolė Kukuraitienė — vyr. redaktorės pavaduotoja komercijai ir komunikacijai; Vitalija Dalmantaitė — kalbos redaktorė; Kunotas Vildžiūnas — dailininkas; Birutė Alijošiūtė — tekstų rinkėja. Su *Sandora* nuolat bendradarbiauja: ses. Benedikta Rollin, RA, kun. Antanas Saulaitis, SJ, istorikas Liudas Jovaiša, klierikas Arūnas Peškaitis, teologijos magistrė Jūratė Misevičiūtė, psichologas Gintautas Vaitoška, žurnalistė Rūta Tumėnaitė, muzikologas Jonas Vilimas, teologas Valdas Mackela.

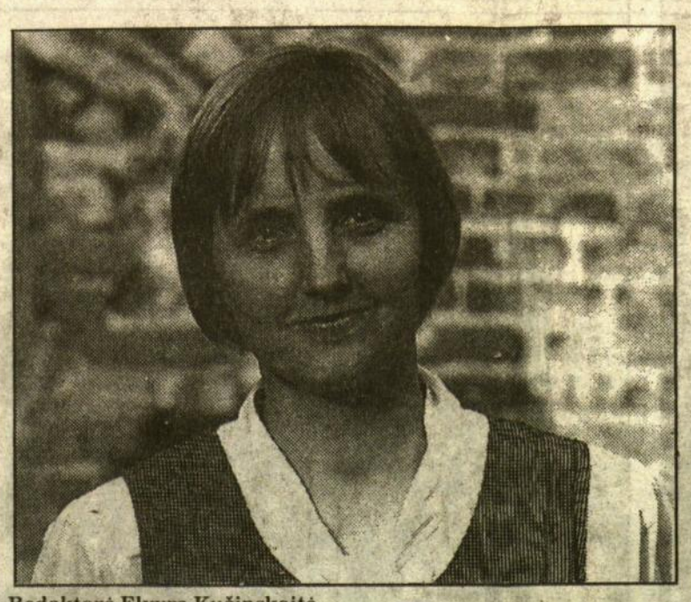

Redaktorė Elvyra Kučinskaitė

— Kokios svarbiausios *Sandoros* kryptys, temos, skyreliai?

— Žurnalas yra teminis. Nežinau, ar visada tai jaučia skaitytojai, bet mes patys, pasirinkę pokalbio objektą, stengiamės laikytis vidinės logikos, kurią diktuoja pati tema. Esame rašę apie daugelį dalykų. Štai keleto numerių temos: asmeninis ryšys su Dievu, Susitaikinimo sakramentas, vidinis išgydymas, tėvo vaidmuo šeimoje, socialinis Bažnyčios mokymas, medicinos etika, tikybos mokymas mokyklose, tarpreliginis dialogas, krikščionių ir žydų santykiai; holokaustas, krikščioniška šeima... Yra ir nuolatinės rubrikos „Dvasios tėvas atsako", „Psichoterapeutas atsako", „Maldos keliai". Ne visada prie temos derinami ir kultūros bei visuomenės skyriai — dažniau ten rašome apie visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo aktualijas. Gaila, esame mėnraštis, todėl atsiliepiame tik į svarbiausius įvykius, o kartais ir gerokai vėluojame — visi jau būna pamiršę, o mes vis dar svarstom... Ką darysi.

— Paminėkite bent kelis aktyvesnius, svarbesnius autorius, kurie jums padeda nagrinėti minėtas temas ir problemas. Gal turite arba pageidaujate išeivijos autorių? Kokio pobūdžio laiškų, rašinių iš jų pageidautumėte?

— Dalį autorių jau minėjau. Be to, dažnai mums rašo dr. Irena Vaišvilaitė, kun. Artūras Kazlauskas, CIC, lic. ses. Liną Striokaitė, SF, ir kt. Šie vardai išeivijos lietuviams (kaip, ko gero, ir redakcijos darbuotojų bei bendradarbių) mažiau žinomi, nes tai palyginti jauni žmonės, prieš keletą metų baigę mokslus užsieniuose, dažniausiai — Romoje. Ko lauktume iš išeivijos... Visų pirma — kad ji atsilieptų. Esame gavę vos vieną kitą laišką, nors *Sandorą* prenumeruoja ne taip mažai išeivijos lietuvių, o patys taip pat neturime galimybių bendruomenių aplankyti, todėl labai menkai įsivaizduojame bendradarbiavimo galimybes. Tikrai būtų įdomu išgirsti, ką apie mūsų leidinius galvojate, ko pageidaujate. *Žemės druskai*, kuri daug rašo apie parapijų gyvenimą, turbūt svarbu būtų sužinoti apie lietuviškų parapijų veiklą išeivijoje, gyvenimo bei tikėjimo patirtis ir pan. Jaunimui tikrai būtų įdomu, kokiomis idėjomis ir siekiais gyvena jaunoji išeivijos karta, net jei ji nebemoka lietuviškai. Na, o pačiai *Sandorai*, manau, irgi būtų įdomios labai įvairios temos, tik kaip pasiekti straipsnių autorius ir žinoti jų galimybes? Štai pavyzdys: Lietuvoje praktiškai nėra diakonų tarnystės. *Sandora* ėmėsi apie tai rašyti, turėjome vieno diakono išeivijoje koordinates, beldėmės, bet taip ir nebuvo atidaryta. Gal kalti ryšiai, gal kokia klaida įsivėlė, o mums gaila — taip reikėjo gyvo patirties liudijimo. Teko apsiriboti pora teorinių straipsnių, o teorija ne visada ir ne visus įkvepia. Dažnai, neturėdami pavyzdžių pašonėje, net ir nepagalvojame, kad jų reiktų ieškoti, tarkim, už Atlanto, nes neturime bendradarbiavimo tradicijų, o jos praverstų. Juolab kad mums rūpi ne tik lietuviškos parapijos, o ir turtinga visuotinės Bažnyčios patirtis — tai, ką išgyvena Bažnyčia Lietuvoje šiandien, jums jau yra praeitis, iš kurios tikriausiai būtų galima šio bei to pasimokyti ir mums...

— Mano dėmesį patraukia ne tik įvairus žurnalo turinys, bet ir skoningas, patrauklus jo apipavidalinimas, iliustracijos, pakankamai stambus, aiškus, vyresnio amžiaus skaitytojams prieinamas šriftas.

— Ačiū už gerus žodžius. Tikrai turime ir puikų dailininką, ir spausdiname žurnalą geroje spaustuvėje. Kartais pusiau rimtai, pusiau juokais pasakau, kad mūsų žurnalo apipavidalintojas pats geriausias Lietuvoje. Pusiau juokais — tik todėl, kad žinau, jog rimtai taip kalbėdama įžeisčiau kitus, kurie irgi puikiai darbuojasi. Bet širdyje, tiesą sakant, tikrai taip manau. Jei Kunotas Vildžiūnas sugalvotų mus palikti, neįsivaizduoju, kas liktų iš *Sandoros* vaizdo. Tai būtų visai kitas leidinys ir bijau, kad daug prastesnis. Mane visi vis moko, kad negalima taip drąsiai girti savo kolegas, girdi, išpuiks ir išsilakstys, bet manau, kad daug dažniau žmonės išsilaksto dėl to, kad nežino, kaip yra vertinami.

— Koks jūsų žurnalo skaitytojų ratas, koks tiražas? Kaip užsisakyti ir gauti *Sandorą* užsienio lietuviams, išeivijos katalikiškoms bendruomenėms, parapijoms?

— Jau minėjau, kad mus daugiausiai skaito inteligentijos atstovai, taip pat ir studentai. Tačiau labai džiaugiamės, kai atsiliepia ir vyresnio amžiaus skaitytojai. Spėju, kad jų nėra mažuma. Štai viena garbi 80-metė mums rašo: „Kaip džiaugiuosi, kad pagaliau sulaukiau savo žurnalo". Tai yra nuostabu. Gaunam ir labai piktų laiškų, tiesa, dabar jau retai. Iš pradžių buvo nemenkas išankstinis nusistatymas, dalis skaitytojų labai apgailestavo dėl permainų, ko gero, jie taip ir negrįžo pas mus. Gaila, nes mes tikrai nenorėjome pažeisti jų interesų, tiesiog mūsų uždaviniai buvo kiti. Tikimės, kad *Žemės druska* užgydys nuoskaudas...

Leidinio tiražas — 7,000 egzempliorių, prenumeratorių skaičius beveik nesikeičia. Keistas jausmas — atrodo, kad tie žmonės jau tapo ištikimais mūsų bičiuliais, nors jų ir nepažįstam.

Amerikoje ir Kanadoje *Sandorą* ir jos priedus galima užsisakyti per mūsų bičiulį Vincą Kolyčių (86 Glenholm Ave, Toronto Ontario M 6H3B1, Canada): Kitas būdas — išsiųsti čekį adresu: Dominikonų g. 6, Vilnius, 2001, Lietuva. *Sandora* metams kainuos 40 JAV dol., *Lux* — 35 JAV dol., *Žemės druska* — 30 JAV dol.

Dėkoju visiems, kad buvote kantrūs skaitydami, sveikinu mielą *Draugo* redakciją ir linkiu jai niekada neprarasti gilios motyvacijos tarnauti savo tėvynainiams, tikiu, kad susitiksime *Sandoros* ir jos priedų puslapiuose.

Lietuvos Nacionalinio muziejaus leidiniai

Vilniuje, Gedimino kalno papėdėje esantis Lietuvos Nacionalinis muziejus ne tik kaupia, tvarko bei saugo šimtus tūkstančių kultūros ir istorijos vertybių, bet ir ruošia leidinius, bylojančius apie turimus rinkinius, muziejininkų darbus rengiamas parodas.

Pernai pradėta leisti tęstinė leidinių serija „Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka". Pasirodė trys jos knygos, kurios galėtų sudominti ir kitose šalyse gyvenančius lietuvius.

Kaip pasakoja Lietuvos Nacionalinio muziejaus direktorė Birutė Kulnytė, — šioje serijoje siekiama publikuoti tuos tyrinėjimų duomenis, kurie mokslui būtų įdomūs ir po daugelio metų. Spausdinamos ne vien Nacionalinio, bet ir kitų muziejų publikacijos, nes dauguma, jų, būdami nedideli, patys neturi galimybės ką nors išleisti. Pirmoji knyga *Okupacijos, pasipriešinimas, tremtys* pasirodė, atidarant ilgalaikę parodą „Lietuvos tremtys". Daugiau kaip 200 puslapių knygoje gausu iliustracijų, duomenų, tekstų apie okupacijas ir trėmimus nuo 18 amžiaus pabaigos iki sovietinio genocido. Primenami 1793, 1831, 1863 m. sukilimai, jų dalyvių bei vadų likimas Sibiro katorgoje. Yra skyriai, skirti nepriklausomybės atkūrimui 1918 m., 1939 m. Molotovo-Ribentropo pakto padariniams, lietuvių pabėgėlių taip vadinamo vokiškojo laikotarpio veiklai, pokario metų pasipriešinimo kovoms.

Antroji knyga *Lietuva žemėlapiuose*. Joje bandoma apžvelgti Lietuvos valstybės sienų raidą istoriniu požiūriu, spausdinami žemėlapiai, kuriuose Lietuva minima pirmą kartą, taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, nepriklausomos Lietuvos, vėliau išeivijoje sudaryti žemėlapiai. Yra knygoje ir šiandieninio mūsų valstybės administracinio paskirstymo atvaizdas.

Trečioji knyga *Lietuvių etnografijos ikonografija* talpina mokslininkų pranešimus, skaitytus Lietuvos Nacionalinio muziejaus surengtoje konferencijoje „Iš etnografijos istorijos" profesorius Vacys Milius rašo apie Istorijos instituto etnografinę fonoteką, profesorė Angelė Vyšniauskaitė — apie 17-18 amžių lietuvių kultūros ikonografiją, senuosius papročius. Įdomios publikacijos apie kituose šalies muziejuose saugomus rinkinius. Dabar ruošiamas antras leidinys, kuriame bus spausdinami antrosios konferencijos pranešimai, skirti pasaulinės parodos Paryžiuje, kur pirmą kartą dalyvavo Lietuva, šimtmečiui.

Serijos „Lietuvos nacionalinio muziejaus Biblioteka" knygos bus leidžiamos ir ateityje, kiek leis finansinės galimybės. Ruošiamas tomas apie žinomo muziejininko Vinco Žilėno gyvenimą ir tyrinėjimus, galvojama apie atskirų kolekcijų, priklausiusių įžymiems žmonėms pagarsinimą.

Užsienyje gyvenantys lietuviai šiuos leidinius gali įsigyti Lietuvos Nacionalinio muziejaus kasoje ar paskambinę tel. 62 77 74 bei pranešę faksu 61 10 23. Muziejaus adresas Arsenalo g.! 2001 Vilnius... Knyga *Okupacijos, pasipriešinimas, tremtys*, kainuoja 24 litus, *Lietuvos žemėlapiai* — 51 litą, *Lietuvos etnografijos ikonografija* — 13 litų. Taip pat parduodami leidiniai *Lietuvos laisvės sąjūdis* (21 litas), *Vilniaus pilis senose fotografijose* (10 litų), *Lietuvos valstybės Vėliava Gedimino kalne* (5 litai).

Jadvyga Godunavičienė

Laiškai iš Magadano

Nors vieną ryškiausių disidentų Antaną Terlecką tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje kai kas linkęs vadinti gatvės politiku, bet jis, kartu su Nijole Sadūnaite, latvių ir estų atstovais 1988 m. pavasarį sugebėjo Maskvoje besilankančiam JAV prezidentui Ronald Reagan įteikti laišką, kuriame buvo raginama priminti M. Gorbačiovui, kad SSRS vyriausybė paskelbtų Molotovo-Ribbentropo slaptuosius protokolus, viešai atsisakytų Stalino pradėtos grobuoniškos politikos. A. Terleckas išdrįso pasirašyti ir garsųjį 45 pabaltiečių kreipimąsi į Atlanto chartos vyriausybes dėl nepriklausomybės grąžinimo Lietuvai, palaikė glaudžius ryšius su Helsinkio grupe. Okupacijos metais A. Terleckas, nepaisydamas nuolatinio pavojaus, leido ir platino pogrindinę spaudą, įkūrė vieną pirmųjų antisovietinių politinių organizacijų — Lietuvos Laisvės lygą, kuriai iki šiol vadovauja. A. Terleckas ne kartą buvo kalinamas, tremiamas.

Kas tas Antanas Terleckas, kokie svarbiausi jo asmenybės bruožai? Tai atsiskleidžia jo paties išleistoje knygoje *Laiškai iš Magadano*. Šioje knygoje sudėti išlikę jo laiškai žmonai Elenai ir sūnums, 1982-1983 m. rašyti iš Sibiro tremties, Magadano, o taip pat to laikotarpio slaptai rašytų dienraščių fragmentai.

Beje, kaip knygos įžangoje rašo pats autorius, ne visi laiškai išliko. Juk tremtyje rašytus laiškus tikrindavo, tad dalis jų „užduso KGB stalčiuose", kiti buvo konfiskuoti, 1984 m. darant kratą Terleckų namuose. 37 „ideologiškai žalingiausi" laiškai buvo prijungti prie baudžiamosios bylos, iškeltos A. Terlecko žmonai Elenai už tai, kad tų laiškų ištraukas ji buvo perdavusi į Lietuvos pogrindinę spaudą.

Iš knygoje *Laiškai iš Magadano* paskelbtų laiškų A. Terleckas atsiskleidžia, kaip tvirtas, drąsus, pavojų nebijantis savo tėvynės patriotas. „Mano likimas glaudžiai susijęs su visos mūsų tautos likimu. Kas nesugeba paklusti, prisitaikyti, atsisakyti savo politinių pažiūrų, savo etinių-moralinių principų tam lemta sunki kalinio ir tremtinio dalia", — rašė jis žmonai Elenai 1982 m. kovo 31 d.

A. Terlecko nepalaužė nei tardytojų prievarta, nei kankinimai, pažeminimai. Štai dienoraščio išrašas apie 1981 m. spalio 11 d. tardymą. Į KGB papulkininkio Staškevičiaus klausimą, kas jį įkalbėjo pasirašyti minėtą laišką prezidentui Reagan, A. Terleckas atsakė: „Jei manęs lauktų ne penkeri tremties metai, o 25-eri metai lagerio, vis vien nepasakyčiau. Jeigu jausčiau, kad neištversiu — geriau pasikarčiau, negu ką nors išduočiau". Kad tremtyje ir lageriuose A. Terleckas vaikščiojo iškelta galva (kaip ir dabar Lietuvoje), nesilankstė okupantams, matyti ne iš vieno laiško žmonai. Jis nenutylėdavo nė vienos skriaudos, protestavo dėl kiekvieno dingusio ar pavogto siuntinio, laiško, rašė lagerio viršininkams, dargi pačiam aukščiausiam KGB vadui Andropovui. Ne kartą imdavosi ir bado akcijų.

Tuomet Magadane, kitose Sibiro vietovėse kalėjo rusų mokslininkas S. Kovaliovas, kiti žymūs rusų ir lietuvių disidentai. Iš dienoraščių ir laiškų žmonai atsiskleidžia A. Terlecko ryšiai, bendra veikla su jais. Štai 1983 m. vasario 20 d. įrašai: „Vasario 6 d. skambinau S. Kavaliovui... Paklausė, kuo gali man padėti. Paprašiau Kliučevskio Rusijos istorijos".

Laiškai rodo, kad A. Terleckas išsilavinęs, aukšto intelektualo žmogus. „Studijuosiu F. Dostojevskį ir L. Tolstojų", — rašė laiške žmonai. O kitame prašė atsiųsti H. Hesse *Stepių vilką*, B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškelius*, J. Mikelinsko romaną *Kur lygūs laukai*, A. Sverdiolo *Kultūros filosofija Lietuvoje*. Sielojosi, kad prižiūrėtojai pavogė T. Mano raštų tomą. Tremtyje ėmėsi mokytis užsienio kalbų. Štai įrašas dienoraštyje: „Mano buvęs dėstytojas Butelevičius anglų kalbą išmoko, į pensiją išėjęs. Kodėl aš negaliu?" Džiaugėsi, gavęs anglų — rusų kalbos žodynėlį: „Šiandien nemokantis anglų kalbos — ne inteligentas", — rašė jis žmonai 1983 m.

Būdamas tremtyje, rūpinosi namuose likusių vaikų patriotiniu auklėjimu. Laiške sūnui Ramūnui rašė: „Namuose buvo paslėpta Jurgėlos knyga (be viršelių) apie Darių ir Girėną. Labai prašau įrišti ją ir perskaityti. Parašyk, Ramūneli, savo nuomonę". Kitame laiške sūnų ragina skaityti Maironio *Pavasario balsus*, išmokti eilėraštį „Kur bėga Šešupė".

Iš laiškų paaiškėja, kad A. Terleckas nėra aršus nacionalistas, jam nesvetimas humanizmas. „Nejaučiu neapykantos doriems rusams", — 1983 m. rašė jis žmonai iš Kolymos. Sielojosi, gavęs žinią apie naujus disidentų, savo bendražygių areštus. „Gavau Elytės 1983 m. sausio 31 d. laišką. KGB suėmė kun. Alfonsą Svarinską. Ši žinia sugadino nuotaiką. Gaila žmogaus. Tačiau jis tiki Dievą, todėl jam bus lengviau. Alfonsas suvokia, kad jo kančia pasitarnaus Bažnyčiai," — rašė A. Terleckas savo dienoraštyje.

O kaip jis džiaugdavosi, gavęs žinią, kad jo ir kitų sąžinės kalinių pastangos ir kančios nenueina veltui. Kai Magadano lageryje sužinojo, jog Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją Pabaltijo klausimu, savo dienoraštyje 1983 m. vasario 20 d. užrašė: „Tai suteikė man naujų jėgų. Ištversiu!"

Žinoma, A. Terleckas ir jo bendražygiai ištvėrė. Dabar A. Terleckas, nors ir nelabai vertinamas „didžiųjų" politikų, tačiau savo principus jis gina ne tik žodžiu, bet ir savo knygomis. Jas A. Terleckas pats rašo, pats leidžia, pats pardavinėja dažniausiai Vilniaus centre, Gedimino prospekte — prie centrinio pašto. Ten ir aš nusipirkau jo knygą *Laiškai iš Magadano*. Jei užsienio lietuviai norėtų ją parsisiųsdinti, tegu kreipiasi į Antaną Terlecką adresu: Tverečiaus g. 16-15, Vilnius. Autorius sakė, kad šią ir kitas savo knygas jis pardavinėja po 5 litus. Tokia suma (perskaičiavus į JAV dol.) ir pridėjus persiuntimo išlaidas, reikėtų jam nusiųsti čekį.

Beje, išleistos ir dvi A. Terlecko knygos *Už tiesą ir laisvę*.

Algimantas Antanas Naujokaitis

A. Terleckas(kairėje) pardavinėja savo knygas Vilniuje, Gedimino prospekte. Nuotr. Algimanto Žižiūno